

18. ભૂખથીય ભૂંડી ભીખ

પ્રસ્તાવના

* પન્નાલાલ પટેલ (જન્મ: 07 મી મે, 1912, અવસાન: છઠ્ઠી એપ્રિલ, 1989)

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલનો જન્મ માંડલી (હાલ રાજસ્થાનમાં આવેલા) ગામમાં થયો હતો. ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રથમ પંક્તિના સાહિત્યકાર તરીકે તેમણે નામના મેળવી હતી. ‘વળામણાં’, ‘મળેલા જીવ’, ‘માનવીની ભવાઈ’ એ તેમની નોંધપાત્ર નવલકથાઓ છે. ‘સુખદુઃખનાં સાથી’, ‘વાત્રકને કાંઠે’, ‘ઓરતા’ એ તેમના વાર્તાસંગ્રહો છે. અને ‘એળે નહિ તો બેળે’માં તેમની નાટ્યરચનાઓ સંગ્રહિત છે. તેઓને ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ તથા સાહિત્યનો સર્વોચ્ચ ભારતીય જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર એનાયત થયો છે.

લેખકની વિખ્યાત નવલકથા ‘માનવીની ભવાઈ’ માંથી આ અંશ લેવામાં આવ્યો છે. કાળુ અને તેની પત્ની રાજુ એ આ નવલકથાનાં મુખ્ય પાત્રો છે. તેમના ગામના લોકો સાથે છાપ્પનિયા એટલે કે સવંત 1956 ની સાલમાં પડેલા દુકાળમાં બચવા ડેંગડિયા ગામમાં આવ્યાં છે. ભૂખથી માણસો મરી રહ્યા છે. સુંદરજી શેઠ સદાપ્રત ખોલી લોકો માટે મફત અનાજની સગવડ કરે છે. બધા અનાજ લેવા કતારમાં ઊભા છે. પણ, કાળુ એ ખેડૂત છે, અને આ અનાજમાં તેનું પકવેલું ધાન્ય પણ હશે એમ વિચારી એનો આત્મા કકળી ઊઠે છે. શેઠ એની લાગણીની કદર કરે છે. કાળુને લાગે છે કે દુકાળની આ સ્થિતિ ખાંડણિયામાં મૂકેલા માથા જેવી છે, ઘા પર ઘા પડવાના જ છે. કાળુ ખેડુતપુત્ર હોવાથી માને છે કે ભૂખથીય ભૂંડી એટલે કે ખરાબ ભીખ છે. ભીખ માણસના આત્માને હણી નાખે છે. અહીં આ પાઠમાં દુષ્કાળ સામે, કુદરતના કોપ સામે ઝઝૂમતા માણસની વેદના હૃદયસ્પર્શી રીતે પ્રગટ થઈ છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો.

1. કેમ ભાઈ પટેલ તું આ પેટીયું નથી લેતો ? આ વાક્ય કોણ કોને ઉદ્દેશીને કહે છે?

- (A). શેઠ કાળુને કહે છે.
- (B). સિપાઈ કાળુને કહે છે.
- (C). રાજુ કાળુને કહે છે.
- (D). કાળું રાજુને કહે છે.

2. કાળું માને છે કે જગતમાં સૌથી ખરાબ બાબત....

- (A). કીર્તિની ભૂખ.
- (B). માનવીની જરૂરીયાત છે.
- (C). માનવીની ઈર્ષ્યા છે.
- (D). સ્વમાન ગુમાવી ભીખ માટે હાથ લંબાવવો તે છે.

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. દુકાળના વખતમાં લોકોને કોને મદદ કરી ?

ઉત્તર. દુકાળના વખતમાં લોકોને ડેંગડીયાના મહારાજને મદદ કરી.

2. કાળું અને રાજુ ભૂંડામાં ભૂંડી બાબત કોને કહે છે ?

ઉત્તર. કાળું અને રાજુ ભીખને ભૂંડામાં ભૂંડી બાબત કહે છે.

3. સદાવ્રતમાં અનાજ લેવા કોણ-કોણ ઉભા હતા ?

ઉત્તર. જેમણે ખળામાંથી ઉંચકાય એટલું અનાજ બ્રાહ્મણોને દાન કરેલું, જેમના ઘરમાં એક સમયે પુષ્કળ ધાન હતું, ભાઈનું દીઘેલું પણ ન લેવા વ્યક્તિ પણ સદાવ્રતમાં અનાજ લેવા ઉભો હતો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ લીટીમાં ઉત્તર આપો.

1. અંતે કાળું અનાજ માટેની મદદ લેવા શા માટે તૈયાર થાય છે ?

ઉત્તર. અનાજ લેવા માટે જતા અચકાયા કાળુને શેઠે ફિક્કા હાસ્ય સાથે કહ્યું કે શું થાય ગાંડા કુદરત આગળ આપણે બધાય લાયક છીએ. તને જો એમ લાગતું હોય કે આ ધર્માદા છે, અને હાથ ધરતા તને સંકોચ થતો હોય તો કાલથી તું આ ઓટલા પર આવીને ઝાડું મારી જજે ને મુખિયાજી પાસેથી ગાદી-તકિયા માંગીને અહીં પાથરી દેજે પછી તને એમ નહિ થાય કે હું મફતનું લઉં છું અને અંતે કાળુએ ડોકું હલાવીને હામી ભરી.

2. ‘બાવાના બેય બગડ્યા’ એમ કાળું શા માટે કહે છે ?

ઉત્તર. દોઢપાશેર ખીચડી ફાટેલા ઘોતિયાની ફડકમાં લઈને રવાના થતા કાળુને હસવું આવ્યું અને બોલ્યો ‘આ તો બાવાના બેય બગડ્યા’ એના જેવો ખેલ થયો! કે એક તો ભીખ નહિ માંગવાની ટેક પણ તૂટી અને આ પાશેર ખીચડીથી કશું પણ થવાનું નહિ. જેણે મકાઈ- કોદરા સરખું ‘નકુર’ ધાન ખાધું હોય એને આ ખીચડી તો એક ઓડકાર ખાતા જ હજમ થઈ જવાની.

3. સુંદરજી શેઠ વિષે પાંચ વાક્યો લખો.

ઉત્તર. સુંદરજી શેઠ ડેંગડીયાના મહાજન હતા. આંખ મીચાઈ જાય એવા કપડા- સફેદ ઘોતીયુંને અંગરખું, સોનેરી તલાવાડી રાની પાઘડી ને ગળે દુપટ્ટા વગેરે

પોશાકમાં શોભતાં સુંદરજી શેઠે સ્વભાવે ઉદાર હતા કાળુએ જ્યારે ધર્માદૂ અનાજ લેવાની ના પાડી તો કાળુને પોતાનું સ્વમાન સચવાય તે માટે કામ સોખ્યું અને એ કામના વેતન રૂપે અનાજ લઈ જવા કહ્યું.

4. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર આપો.

1. ‘આ વાતનિ આધારે કાળુનું પાત્ર લેખન કરો.

ઉત્તર. ‘ભૂખથીય ભૂંડી ભૂખ’ પાઠ પન્નાલાલ પટેલની ‘માનવીની ભવાઈ’ નવલકથામાંથી લેવામાં આવેલ છે. આ નવલકથાના મુખ્ય બે પાત્રો છે. કાળુ અને રાજુ કાળુ જાતિએ પટેલ ખેડૂત છે. આં વર્ષે વરસાદ ન વરસતા દુષ્કાળની સ્થિતિ સર્જાઈ છે. આ છપ્પનિયા દુકાળમાં લોકોને મદદ કરવા માટે ડેંગડીયાના મહાજન સુંદર શેઠ સદાપ્રત ખોલે છે. પરંતુ કાળુ સ્વભાવે સ્વમાની અને ટેકીલો છે. તેણે પોતાની જીંદગીમાં કોઈની આગળ હાથ લંબાવ્યો નથી માટે ડેંગડીયાના મહાજનનું ધર્માદાનું અનાજ લેવા તૈયાર નથી. કાળુને મન ભૂખથી મારી જવું સારું પણ કોઈની આગળ હાથ લંબાવી સ્વાભિમાન ગુમાવીને ખાવું નહિ. ભૂખને લીધે એની આંખો ઊંડી ઉતરી ગઈ છે. ભીખ મંગાવી એ તેના સ્વભાવમાં નથી કાળુને ખબર છે. કે મહાજન જે ધાન આપે છે. આ એમનું જ ધાન છે અને પોતાના જ ધાન માટે હાથ ફેલાવવો ? ભીખ માંગવાની ? તેની પત્ની તેને ઘણું સમજાવે છે. પણ તે કોઈનું ગણકારતો નથી. ભીખ માટે કતારમાં ઉભેલા અર્ધ નગ્ન હાડપિંજર જેવા લોકોને જોઈને એનું હૃદય દ્રવી ઉઠે છે. દોઢ પાશેર ખીચડી માટે હાથ લંબાવવા નો ધિક્કાર છે એવું જીવ્યામાં સ્વમાની કાળુને શેઠ ઓટલા પર ઝાડું મારાવાનું ગાદી તકિયા પાથરવાનું કામ બતાવે અને એની મહેનતના બદલે અનાજ લઈ જવાનું કહે જેથી કાળુને મફતનું ખાધું એવું ના થાય કાળુએ કામ કરીને દોઢ પાશેર ખીચડી લીધી પણ કાળુને દુઃખ થયું કેમ કે તેની ટેક તૂટી ગઈ અને આમ પણ દોઢ પાશેર ખીચડીથી થોડું કઈ જીવવાનું છે. ચિતભ્રમ થતા કાળુ આખો દિવસ લવારો કર્યા કરે છે ‘હવે તો ઝીંકવા જ માંડ! નથી વેઠાતા રામ ભૂખેય નથી વેઠાતી ને આ ભીખ માટે ઝીંકવા માંડ’ મકાનનો ઓટલો ચડતા ખુદ કાળુ જ ઝીંકાઈ પડ્યો.

2. આ વાતનિ આધારે દુષ્કાળની ભયાનકતા તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

ઉત્તર. બાર બાર માસનો ગયેલો મેઘ જેઠના પાછલા પંદરોમાં તો જરૂર આવશે એવી લોકોને આશા હતી. પણ કોણ જાણે મેઘરાજા ક્યાં ઊંઘી ગયા! ઘરતી પર મોતનો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. વનમાં અને ખેતરોમાં બજારોમાં અને શેરીઓમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં માનવીના મડદા જ મડદા ક્યાં બાળવાને ક્યા દાટવા ! કાળુ સરખાને તો અદેખાઈ આવતી હતી. જે મર્યું એ તો છૂટ્યું અમર થઈ ગયું આ દુઃખમાંથી અને ભૂખમાંથી ને આપણે રહી ગયા અષાઢના આભલાય ચોખ્ખા ચટ અને તાપ તો વૈશાખ જેઠના તડકા કરતાય અતિશય ભારે ડેંગડીયાના મહાજનને

સદાપ્રત ખોલ્યું લોકોને દોઢ પાશેર ખીચડી આપતા અને આ ખીચડી લેવા કતારમાં ઉભેલા હાડપિંજર જેવા અને અર્ધનગ્ન લોકોને જોઈને હૃદય કંપી ઉઠે. એવી તેમની હાલત આ દયનીય પરિસ્થિતિને જોઈને કાળુને થાય છે કે “ભૂંડામાં ભૂંડી ભૂખ નથી, પણ ભૂંડી ભીખ છે.”

૩. રાજુની મનોવ્યથા તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

ઉત્તર. રાજુ કાળુની પત્ની છે. રાજુની પરિસ્થિતિ સૌથી કપરી છે. તેને પર ભીખ માંગવી નથી પસંદ પણ પોતાના બાળકો માટે હાથ લંબાવવા તે મજબૂર છે પરંતુ કાળું માનવા તૈયાર નથી. તેના માટે કાળુને સમજાવવો બહુ કઠીન છે તે કાળુને કહે છે તમે કહેતા હતા કે આપણું જ અનાજ છે તો પછી આપનું જ છે ને આપણે જ લેવું છે એમાં શરમ શેની ? રાજુ કાળું સામે કરગરે છે કહે છે પણ મારી સાથે તો ચાલો કે મનેય તમારે ભૂખે મારી નાખવી છે ? જેમ તેમ કરીને કાળુને લઈ જાય છે પરંતુ પછી કાળું આખો દિવસ બબડ્યા કરે છે ત્યારે રાજુ ચિડાઈને કાળુને બોલવા માંડે છે અને કહે છે કે જાણો છો ડાકણમાં ડાકણ કોણ છે ? રાજુની ગાળો પણ કાળુને આ સમયે મીઠી લાગતી હતી. રાજુ માટે હવે આ અસહ્ય થઈ પડ્યું હતું. માં જેમ છોકરાને ધમકાવે તેમ ધમકાવતા બાવડું ઝાલીને હડસેલ્યો. તમે છાનામાના ઘેર હેંડો નકર ? પણ આ સાથે જ એનો આવાજ ઢીલો પડી ગયો શું કામ બધા ભેગા થઈને મારો જીવ ખાઓ છો ? કહેતા પેલા બે છોકરાને હડસેલ્યો. આના કરતા તો મરી ગઈ હોત તો રાજુના આ શબ્દો તેની મનોવ્યથા સચોટ રીતે વ્યક્ત કરે છે.

*